

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

ПИЛЮТА МАРИНА ЮРІЇВНА

УДК 311.21:339.56.053(477)|(043.3)

**СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ЗОВНІШНЬОЇ
ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.10 – статистика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ –2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі статистики ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Міністерства освіти і науки України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Манцуrow Ігор Германович,
Інститут системних статистичних досліджень,
директор.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Єлісеєва Оксана Костянтинівна,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
завідувач кафедри статистики, обліку та
економічної інформатики;

доктор економічних наук, доцент
Корепанов Олексій Сергійович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри статистики, обліку та аудиту.

Захист відбудеться «23» березня 2021 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.870.01 у Національній академії статистики, обліку та аудиту за адресою: 04107, м. Київ, вул. Підгірна, 1, ауд. 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії статистики, обліку та аудиту за адресою: 04107, м. Київ, вул. Підгірна, 1.

Автореферат розісланий «19» лютого 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
д. е. н., доцент

О. А. Зоріна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасне поглиблення процесу глобалізації посилює рівень економічної взаємозалежності країн і розширює відкритість національних ринків. За цих умов швидко змінюються обсяги та структура міжнародних потоків товарів і послуг, що потребує вдосконалення інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності та підвищення рівня ефективності зовнішньоторговельних відносин. В останні роки ці виклики набули ознак особливої актуальності для України, економіка якої є відкритою, залежною від зовнішніх ринків, з високим рівнем незбалансованості зовнішньої торгівлі товарами та послугами.

Висока залежність України від зовнішньоекономічних зв'язків, низькі показники конкурентоспроможності експортних товарів – характеристичні особливості сучасного етапу розвитку економіки країни. У цьому контексті важливого значення набуває дослідження впливу факторів і визначення перспектив розвитку зовнішньої торгівлі як сегмента української економіки.

За останні роки в економіці України зберігаються значний дисбаланс експортно-імпортних потоків та від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами. Зміни в геополітичному становищі за часів утвердження незалежності та сучасні трансформаційні процеси практично не спричинили підвищення експортного потенціалу і здатності виробляти товари й послуги, конкурентоспроможні на зовнішніх ринках.

Важливу роль у контексті вивчення стану і динаміки експортно-імпортних потоків товарів та послуг відіграє достовірність інформації про зовнішню торгівлю, що досягається порівнянністю даних на основі методу дзеркальної статистики. Це дозволить точніше оцінити збалансованість на ринку зовнішньої торгівлі товарами й послугами та забезпечити оптимальний баланс між виробничими можливостями та перевагами споживачів.

Міжнародна торгівля як форма міжнародних економічних відносин є складовою рівноважного економічного розвитку суспільства, сприяє посиленню конкурентоспроможності національної економіки, підвищує рівень життя населення та забезпечує найповніше задоволення його потреб. З огляду на високий рівень впливу екзогенних факторів на економіку України зовнішньоекономічна діяльність за сучасних умов зазнає негативних трансформацій, що актуалізує необхідність дослідження її стану.

Потреба у статистичному підході до аналізу змін обсягів зовнішньої торгівлі обумовлена тим, що вона відбувається під комплексним впливом багатьох систематичних та випадкових факторів. Застосування статистичного підходу дозволяє зіставити значення індивідуальних і узагальнюючих показників стану та розвитку зовнішньої торгівлі України, оцінити міру змін, зв'язків і взаємозалежностей, а отже, простежити та проаналізувати закономірний зв'язок кількісної та якісної сторін розвитку досліджуваного явища.

Вивченню сутності, характеристик та умов провадження зовнішньої торгівлі присвятили праці такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як В. Бабірад-Лазунін, Н. Богацька, С. Герасименко, І. Гончар, В. Дідковська, О. Дьяченко, О. Єлісеєва, О. Корепанов, А. Мазаракі, М. Мазур, І. Манцуров, В. Михайлов, Т. Місяць, Т. Мельник, Л. Момотюк, Н. Непрядкіна, О. Осауленко, К. Павлова, Д. Покришка, К. Сіренко, Т. Тохтамиш, Л. Ященко. Проте, незважаючи на численні наукові напрацювання, питання статичного оцінювання зовнішньоекономічної діяльності, визначення її кількісних та якісних характеристик значною мірою залишаються дискусійними та невирішеними. Насамперед це стосується проблематики розроблення й удосконалення методологічних засад статистичного аналізу, приведення нормативно-правових актів і стандартів виробництва продукції у відповідність до вимог Європейського Союзу, аналізу характеристичних особливостей показників через розходження у відповідних методологічних положеннях різних країн, прогнозування обсягів експорту/імпорту на короткострокову перспективу. Крім того, статистичне оцінювання зовнішньої торгівлі та її впливу на економіку України потребує постійного вдосконалення й гармонізації методів та методологій статистичного дослідження, у тому числі й в аспекті зіставлень даних та їх динамічних порівнянь, з метою розробки рекомендацій щодо скорочення негативних наслідків проблемних явищ у сфері міжнародної торгівлі.

Актуальність проблематики зовнішньоекономічних досліджень і недостатня вивченість цього питання на теоретичному та практичному рівнях обумовлює вибір теми дисертації, її мету, структуру та основні завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри статистики Навчально-наукового інституту «Інститут інформаційних технологій в економіці» ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» та є складовою наукових тем: «Методологічні засади статистичного дослідження економіки України в умовах реалізації стратегії інноваційного розвитку» (номер державної реєстрації 0111U007429, особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та удосконаленні методологічних підходів до статистичного оцінювання стану і розвитку зовнішньої торгівлі України) і «Статистичне забезпечення інституційних та ринкових перетворень в Україні» (номер державної реєстрації 0116U001385, особистий внесок – обґрунтування концептуальних положень статистичного оцінювання розвитку зовнішньої торгівлі України для подальшого її виходу на ринок Європейського Союзу).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є удосконалення методологічних засад, методичних положень і практичних рекомендацій щодо статистичного вивчення збалансованості зовнішньої торгівлі товарами та послугами, що має забезпечити вищий рівень наукового обґрунтування й ефективність управлінських рішень у системі зовнішньоекономічної діяльності України.

Для досягнення визначеної мети поставлено і вирішено такі *завдання*:

- узагальнити теоретичні підходи до трактування та вдосконалити визначення сутності таких економічних понять, як «зовнішня торгівля» та «ефективність зовнішньої торгівлі»;

- розширити коло та збільшити потужність методів статистичного аналізу, які доцільно використовувати з метою визначення існуючих проблем, притаманних процесам функціонування системи зовнішньої торгівлі та її державного регулювання, а також пошуку оперативних та ефективних шляхів вирішення цих проблем;

- розвинути систему статистичних показників, використання яких забезпечуватиме необхідний рівень глибини й адекватності аналізу статистичних даних щодо зовнішньої торгівлі, зокрема рівня її збалансованості;

- здійснити типологізацію чинників, які зумовлюють процеси формування обсягів і структури зовнішньої торгівлі товарами та послугами в Україні, зміну значень відповідних статистичних характеристик у часі та просторі;

- розкрити особливості державного регулювання системи організації зовнішньоекономічної діяльності в Україні та статистичного забезпечення процедур міжнародної торгівлі з метою підвищення їх ефективності;

- виконати статистичне оцінювання стану, структури та динаміки обсягів зовнішньої торгівлі України, впливу ключових факторів на відповідні характеристики функціонування вітчизняної зовнішньоторговельної системи, зокрема на рівень її ефективності;

- проаналізувати рівень концентрації зовнішньої торгівлі товарами в Україні та його зміни в динаміці;

- провести аналіз стану зовнішньої торгівлі України товарами з країнами-партнерами на основі удосконаленого методу дзеркальної статистики та виконати системне зіставлення даних щодо експортно-імпортних операцій України з країнами-партнерами;

- удосконалити методичні підходи до статистичного оцінювання сезонності зовнішньої торгівлі товарами та здійснити сезонне коригування відповідних статистичних даних;

- розробити практичні рекомендації з удосконалення статистичного забезпечення державного регулювання процедур експорту/імпорту товарів і послуг та системи організації зовнішньоекономічної діяльності в Україні для підвищення рівня її збалансованості й ефективності.

Об'єктом дослідження є зовнішня торгівля товарами та послугами в Україні.

Предметом дослідження є методологічні засади, методичні положення статистичного вивчення збалансованості зовнішньої торгівлі та напрями вдосконалення його методів.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є сучасні концептуальні положення економічної теорії та статистичної науки, а також напрацювання та розробки у сфері зовнішньої торгівлі провідних вітчизняних і зарубіжних учених. У дослідженні, виконаному на засадах системного підходу, використано сукупність таких загальнонаукових і статистичних методів: *узагальнення та систематизації*, за допомогою яких обґрунтовано теоретико-методологічні положення статистичного оцінювання міжнародної торгівлі; *аналізу динамічних рядів* – для визначення змін явищ у часі; *графічний і табличний* – для унаочнення результатів дослідження; *індексний* – для встановлення мультиплікативного зв'язку між ознаками вартості та фізичного обсягу експорту/імпорту товарів і визначення динаміки розвитку середньої ціни як результату такого зв'язку; *регресійного аналізу* – для з'ясування впливу основних факторів на обсяги експорту/імпорту товарів і послуг; *дзеркальної статистики* – для зіставлення даних з експорту/імпорту товарів між країнами-партнерами; *сезонних коригувань*, за допомогою якого проведено сезонне коригування даних зі статистики зовнішньої торгівлі товарами і визначення сезонної складової.

Використання у роботі згаданих методів дало можливість оцінити рівень збалансованості зовнішньої торгівлі України, окреслити тенденції розвитку на перспективу, сформулювати якісне інформаційно-аналітичне забезпечення всебічного аналізу й оцінювання, що слугує підґрунтям визначення основних напрямів ефективної державної політики щодо встановлення подальших шляхів розвитку міжнародних зв'язків України. Розрахунки здійснено в програмних середовищах Microsoft Excel, Demetra+ та Statistica.

Інформаційною базою дослідження є закони України, статистична інформація та матеріали Державної служби статистики України (Держстату), відомча звітність Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Національного банку України, міжнародних баз даних Comex і Comtrade, звіти Державної митної служби України (Держмитслужби), міжнародних організацій, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також ресурси та відкрита інформація з мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш суттєві результати дослідження, що містять елементи наукової новизни і свідчать про особистий внесок автора, полягають у такому:

уперше:

– системно проаналізовано розбіжності даних Держмитслужби України і митниць країн-контрагентів щодо експорту/імпорту товарів із використанням децильних коефіцієнтів за методом дзеркальної статистики. Це дозволило, на відміну від існуючих методичних підходів, глибше і точніше дослідити зовнішньоторговельні операції та, що винятково важливо, уникнути помилок і неточностей під час митних процедур, організувати систему запобігання можливим зловживанням і розробити практичні рекомендації, використання яких сприятиме покращенню процесів організації й обліку зовнішньої торгівлі;

удосконалено:

– понятійний апарат, який формує семантичне поле статистики зовнішньої торгівлі. Зокрема уточнено такі економічні поняття, як «зовнішня торгівля» та «ефективність зовнішньої торгівлі». Перше поняття в його запропонованому досконалішому формулюванні дає змогу виокремити деякі групи товарів, які наразі обліковуються не зовсім коректно; друге уможливило підвищення наукового рівня, обґрунтованості й ефективності рішень, що приймаються Держмитслужбою та Держстатом у процесі регулювання зовнішньої торгівлі;

– типологізацію чинників, які обумовлюють процеси формування обсягів і структури зовнішньої торгівлі товарами та послугами в Україні, шляхом інтеграції в чинну класифікацію складових фактора, пов'язаного з внутрішньою організацією роботи митної служби; це сприятиме прискоренню процедури проходження товарів через митний контроль та зниженню рівня корупції в системі митних органів;

– методичні підходи до статистичного оцінювання впливу основних факторів на ефективність зовнішньоекономічної діяльності; удосконалення полягає у застосуванні процедур регресійного аналізу з метою визначення напрямів та суттєвості впливу певних факторів на обсяги міжнародної торгівлі та рівень ефективності її функціонування;

– методичні підходи до налагодження системної та ефективної взаємодії, з одного боку, між державними статистичними і митними органами, а з іншого – між суб'єктами господарювання, що провадять зовнішньоекономічну діяльність. Така системна взаємодія сприятиме підвищенню якості отриманої статистичної інформації, швидкості митного оформлення, зменшенню ймовірності помилок і неточностей під час митних процедур, удосконаленню системи запобігання можливим зловживанням, покращенню результатів аналізу, який здійснюють зацікавлені органи;

– методичні підходи до статистичного оцінювання сезонності, а також проведення зіставлень даних з експортно-імпортних операцій, використання яких сприятиме підвищенню якості аналізу стану зовнішньої торгівлі України товарами з країнами-партнерами, наукового рівня й обґрунтованості управлінських рішень у цій галузі. Удосконалений метод дзеркальної статистики полягає у зіставленні якісних і кількісних характеристик, з одного боку, – експорту задекларованого товару з країни-партнера, а з іншого – імпорту цього товару після перетину українського кордону та митного оформлення, що дозволяє суттєво підвищити рівень узгодженості даних митної статистики країн-партнерів, оперативно виявляти випадки зловживань і помилок. Метод сезонного коригування даних дозволяє виділити нерегулярні та сезонні коливання й виокремити їх із загальної тенденції економічного процесу. За результатами застосування цих методів встановлено наявні й імовірні причини розходжень у статистичних даних України та її головних торговельних партнерів і надано практичні рекомендації щодо їх уникнення;

отримали подальший розвиток:

– система статистичних показників, використану у процесі аналізу зовнішньої торгівлі України товарами та послугами. Подальше вдосконалення цієї системи полягає у більш чіткому структуруванні та суттєвому розширенні її складу, у тому числі шляхом інтегрування в систему коефіцієнта випередження інтенсивності зміни обсягів експорту щодо обсягів імпорту та визначення логічних і формально математичних зв'язків цього показника з усіма іншими, що формують систему. Вдосконалена система показників, на відміну від використовуваної у практичній роботі Держстату, дозволяє поглибити аналіз зовнішньої торгівлі товарами й послугами та більш системно охарактеризувати процеси, що відбуваються у зовнішньоекономічній сфері країни;

– напрями удосконалення системи функціонування та інституційної структури митної служби, реалізація яких сприятиме підвищенню рівня прозорості, швидкості й ефективності здійснення процедур митного огляду, за результатами якого формуються дані митних декларацій, які є основою статистичної інформації з зовнішньої торгівлі товарами. На відміну від чинних процедур, запропонована в роботі система вибудовується на принципах дзеркальної статистики і дає змогу пришвидшити митні процедури, зокрема й ті, що пов'язані з оглядом та оформленням товарів;

– комплекс науково обґрунтованих і взаємопов'язаних адміністративно-практичних заходів, ціль розроблення та реалізації яких полягає в удосконаленні статистичного забезпечення державної політики у сфері зовнішньої торгівлі, насамперед за рахунок підвищення ефективності діяльності митної служби шляхом створення єдиної з країнами-партнерами бази митних декларацій та єдиного реєстру статистичних даних, що дає можливість підвищити обґрунтованість управлінських рішень у цій сфері;

– система науково обґрунтованих і взаємопов'язаних інтеграційних заходів, спрямованих на удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення процедур, які передують розробленню угод про обмін товарами між країнами, в тому числі про зони вільної торгівлі, реалізація яких за умови серйозного аналітичного опрацювання сприятиме скорішому виходу України на нові ринки збуту продукції як повноправного партнера та як результат – підвищенню рівня ефективності зовнішньоекономічної діяльності України.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертаційній роботі наукові результати полягають в удосконаленні концептуальних положень і відповідного інструментарію статистичного оцінювання зовнішньої торгівлі України та розробленні практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності його здійснення. Ці наукові результати реалізовані у практичній діяльності: Головного управління регіональної статистики – для перевірки правильності та узгодженості адміністративних даних митної служби і при кінцевому контролі співставності отриманої після автоматизованої обробки інформації (довідка № 08-10/7-19 від 07.03.2019 р.); Міністерства розвитку

економіки, торгівлі та сільського господарства України – під час проведення аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності України (довідка № 2124-09/553 від 13.09.2019 р.); Державної служби статистики України – під час статистичного оцінювання зовнішньої торгівлі товарами за методом сезонного коригування даних за географічною та товарною структурами (довідка № 06.1-09/25-19 від 25.04.2019 р.); ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» – у процесі наукових досліджень, а також у навчальному процесі під час викладання таких дисциплін, як «Статистика зовнішньоекономічної діяльності», «Макроекономічна статистика», «Економічна статистика» (довідка б/н від 03.01.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним, самостійно виконаним науковим дослідженням, що відображає авторський підхід, цілком якого є вдосконалення методології статистичного оцінювання рівня збалансованості зовнішньої торгівлі товарами України. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. Відсутні публікації у співавторстві.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію та дістали позитивне схвалення на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Розвиток бізнес-аналітики, обліку та оподаткування в умовах глобалізації, загострення енергетичних проблем» (м. Дніпро, 11–12 квітня 2019 р.); «Corporate governance: strategies, technology, processes» (Німеччина, м. Лейпциг, 26 жовтня 2018 р.), «Modern transformations in economics and management» (Литва, м. Клайпеда, 29 березня 2019 р.), «The role of statistics in the development of the modern economic systems» (м. Київ, 8–9 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані в 10 наукових працях загальним обсягом 2,6 друк. арк, з них: 1 – у науковому фаховому виданні, 1 – у зарубіжному виданні, 4 – у наукових фахових виданнях України, які зареєстровані в міжнародних наукометричних базах, 4 – в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 256 сторінок, обсяг основного тексту – 205 сторінок. Дисертаційна робота містить 36 таблиць, дві з яких повністю займають площу понад сторінка, 45 рисунків, три з яких повністю займають площу сторінки, 19 додатків на 24 сторінках. Список використаних джерел налічує 163 найменування на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, окреслено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичну значущість одержаних результатів, наведено дані щодо їх апробації та публікації, а також про структуру й обсяг дослідження.

У розділі 1 «Методологічні основи статистичного вивчення зовнішньої торгівлі» проаналізовано основні наукові погляди на сутність такого виду економічної діяльності, як зовнішня торгівля, обґрунтовано необхідність уточнення визначення цього економічного поняття, розроблено систему показників оцінювання процесів зовнішньої торгівлі України, а також здійснено типологізацію основних чинників впливу на її стан та динаміку, розроблено концептуальну схему її поетапного дослідження.

Удосконалено понятійний апарат дослідження зовнішньої торгівлі, обґрунтовано авторське тлумачення сутності поняття «зовнішня торгівля», яке пропонується визначати як систему економічних міжкраїнових взаємовідносин, змістом яких є ввезення на митну територію країни та вивезення за межі цієї території товарів і послуг, за винятком тих, що не враховуються статистикою зовнішньої торгівлі. На відміну від існуючого тлумачення, це дозволяє більш системно схарактеризувати міжнародну торгівлю як вид економічної діяльності.

Доведено необхідність розширення поняття «ефективність зовнішньої торгівлі» та його застосування у контексті розроблення комплексу заходів державного управління, що передбачає приведення до рівноваги обсягів доходів від здійснення експортних операцій і витрат на закупівлю імпорتنих товарів та отримання послуг. Такий принципово новий концептуальний підхід, на відміну від існуючого, дозволить більш системно й методологічно коректно здійснювати процедуру балансування зовнішньої торгівлі, яка має перетворитися на одну з функцій органів виконавчої влади.

Запропоновано принципово новий концептуальний підхід до статистичного оцінювання рівня збалансованості зовнішньої торгівлі України та розроблено відповідну схему (рис. 1):

Рис. 1. Концептуальна схема статистичного аналізу збалансованості зовнішньої торгівлі України

Джерело: складено автором.

За допомогою статистичних методів і процедур продемонстровано, що зовнішня торгівля є значним джерелом валютних надходжень до бюджету, матеріальною основою економічних відносин з іншими країнами та орієнтиром інтеграції держави у глобальне світове співтовариство.

У перелік завдань статистики міжнародної торгівлі товарами запропоновано додати розділи, які передбачають вивчення тенденцій розвитку міжнародної торгівлі, стану торговельного балансу, структури світового експорту за видами товарів, територіями, динаміки цін, фізичного обсягу експорту й імпорту, умов торгівлі, її ефективності тощо.

Опрацьовано нормативно-правову базу регулювання міжнародної торгівлі товарами та послугами. Також здійснено типологізацію як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, що впливають на зовнішньоекономічну діяльність, зокрема на її ефективність (рис. 2).

Рис. 2. Ендогенні та екзогенні чинники, що впливають на процес організації та ефективність зовнішньоекономічної діяльності

Джерело: складено автором.

За результатами аналізу інформаційного забезпечення статистичного аналізу рівня збалансованості зовнішньої торгівлі України доведено необхідність приведення законодавчої бази регулювання питань зовнішньої

торгівлі у відповідність до норм ЄС, що сприятиме удосконаленню форм статистичної звітності для отримання більш точної та актуальної інформації щодо зовнішньої торгівлі товарами та послугами.

Удосконалено систему статистичних показників, які є основою інформаційного забезпечення аналізу зовнішньої торгівлі товарами та послугами (табл. 1). Запровадження цієї системи у практику роботи Держстату сприятиме підвищенню якості результатів статистичного аналізу динамічних і структурних змін у зовнішній торгівлі товарами та послугами.

Таблиця 1

Система статистичних показників зовнішньої торгівлі України

Абсолютні	Відносні
1. Експорт – потік товарів, що вивозяться за межі митної території країни з застосуванням загальної системи торгівлі (E)	1. Експортна квота ($E_{кв}$) – визначає обсяг виробництва та поставок на експорт певних товарів і послуг: $E_{кв} = E / ВВП \cdot 100\%$
2. Імпорт – потік товарів, що ввозяться на митну територію країни із застосуванням загальної системи торгівлі (I)	2. Імпортна квота ($I_{кв}$) – характеризує обсяг імпорту певного товару, встановлений відповідно до потреби в ньому: $I_{кв} = I / ВВП \cdot 100\%$
3. Зовнішньоторговельний оборот ($ЗТО$) – економічний показник, який характеризує обсяг зовнішньої торгівлі товарами в країні за певний проміжок часу (місяць, квартал, рік): $ЗТО = E + I$	3. Індекс умов торгівлі ($I_{ум.т.}$) – характеризує зміну становища країни на світовому ринку: $I_{ум.т.}(P) = P_{ex} / P_{im},$ $I_{ум.т.}(Q) = Q_{ex} / Q_{im},$ де P – середня ціна експорту/імпорту, Q – середній обсяг експорту/імпорту
4. Сальдо торгового балансу (C) – різниця між вартістю експорту товарів і послуг та вартістю імпорту товарів і послуг: $C = E - I$	4. Коефіцієнт випередження ($K_{вип}$) – показник інтенсивності зміни одного динамічного ряду порівняно з іншим за ті самі проміжки часу: $K_{вип} = k' / k'',$ де k' – один порівнюваний динамічний ряд; k'' – інший порівнюваний динамічний ряд
5. Генеральна торгівля ($ГТ$) – позначення зовнішньоторговельного обороту з урахуванням транзитних товарів ($Тр$): $ГТ = ЗТО + Тр$	5. Квадратичний коефіцієнт структурних зрушень (σ) – показник зміни питомої ваги окремих частин сукупності: $\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^k (d_{j1} - d_{j0})^2 / m},$ де d_{j1} – частка показника у поточному періоді, d_{j0} – частка показника у попередньому періоді, m – кількість складових спостереження
6. Валовий внутрішній продукт ($ВВП$) – показник розвитку економіки, що характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів	6. Коефіцієнт покриття (K_n) – оцінює ступінь збалансованості зовнішньої торгівлі: $K_n = E / I \cdot 100\%,$
7. Розходження даних між країнами-партнерами (P_1, P_2) – показник, що характеризує, наскільки обсяги експорту однієї країни ($кр1$) відрізняються від обсягів імпорту країни-партнера ($кр2$): $P_1 = E_{кр1} - I_{кр2},$ $P_2 = E_{кр2} - I_{кр1}$	7. Індекс концентрації експорту (індекс Герфіндаля – Гіршмана) – застосовується у світових зіставленнях і показує, наскільки широкий спектр товарів експортує країна: $HHI = \sqrt{\sum_{i=1}^n (X_i / X)^2},$ де X_i – обсяг експорту i -ї групи товарів, X – загальний обсяг експорту

Джерело: власні узагальнення автора.

У розділі 2 «Статистичний аналіз динаміки і структури зовнішньої торгівлі України» здійснено аналіз і визначені тенденції динаміки та структури зовнішньої торгівлі України, а також чинники, що їх зумовлюють.

Доведено, що аналіз тенденцій зовнішньої торгівлі товарами доцільно проводити, системно вивчаючи зміни значень показників збалансованості зовнішньої торгівлі товарами, а саме: сальдо зовнішньої торгівлі, експортної квоти, імпоротної квоти, коефіцієнта покриття імпорту експортом. Такий концептуальний підхід дозволяє обґрунтувати вибір товарних позицій, груп і розділів у зовнішній торгівлі товарами України для більш глибокого подальшого статистичного оцінювання умов торгівлі.

Доведено, що, починаючи з 2016 року, в Україні спостерігається від'ємне сальдо між обсягами експорту та імпорту товарів (це, зокрема, ілюструє значення коефіцієнта випередження, менше за одиницю, рис. 3).

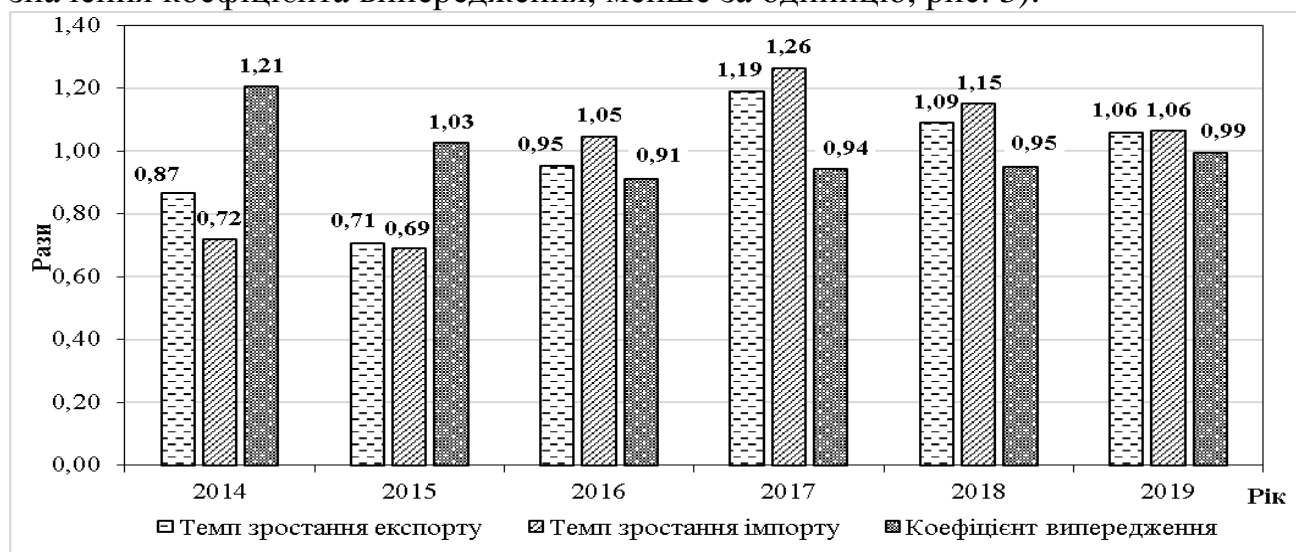

Рис. 3. Динаміка складових зовнішньої торгівлі товарами, 2014–2019 рр., % до попереднього року

Джерело: власні розрахунки автора за даними Держстату.

Результати аналізу складових торгівлі послугами представлено на рис. 4.

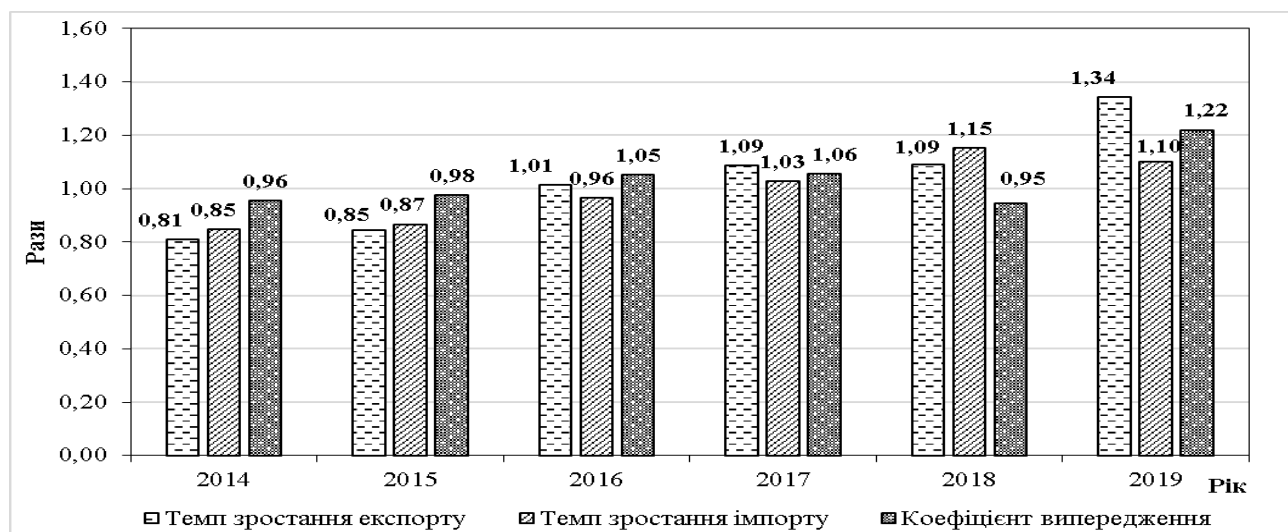

Рис. 4. Динаміка складових зовнішньої торгівлі послугами, 2014–2019 рр., % до попереднього року

Джерело: власні розрахунки автора за даними Держстату.

Щодо динаміки розвитку торгівлі послугами, то тут ситуація протилежна. У 2014–2016 роках імпорт зростав швидше за експорт, у 2017–2019 роках, навпаки, обсяги експорту почали зростати інтенсивніше. У 2019 році порівняно з 2018 роком обсяги експорту послуг зросли на 34,3%, а обсяги імпорту – на 10,0%. Таку ситуацію можна пояснити тим, що у сфері торгівлі товарами економіка України є імпортозалежною, тобто внутрішнє виробництво не може повністю задовольнити потреби населення. У галузі же торгівлі послугами Україна є експортоорієнтованою, особливо за рахунок фінансових та банківських послуг і туризму.

З метою поглиблення аналізу сучасного стану зовнішньої торгівлі України рекомендовано вивчити характеристики звітного зовнішньоторговельного балансу країни. Доведено, що для уникнення подвійного обліку загальні обсяги товарів і послуг коригуються на певну змінну величину ($P_{переробки}$) і розраховуються за формулою:

$$\sum(T + P) = T + P - P_{переробки}$$

Для прикладу, у 2019 році ця величина становила в експорті 1622,2 млн дол. США, а в імпорті – 2,9 млн дол. США.

З урахуванням цього коригування, структурні зрушення зовнішньоторговельного балансу протягом 2014–2019 рр. є такими (рис. 5).

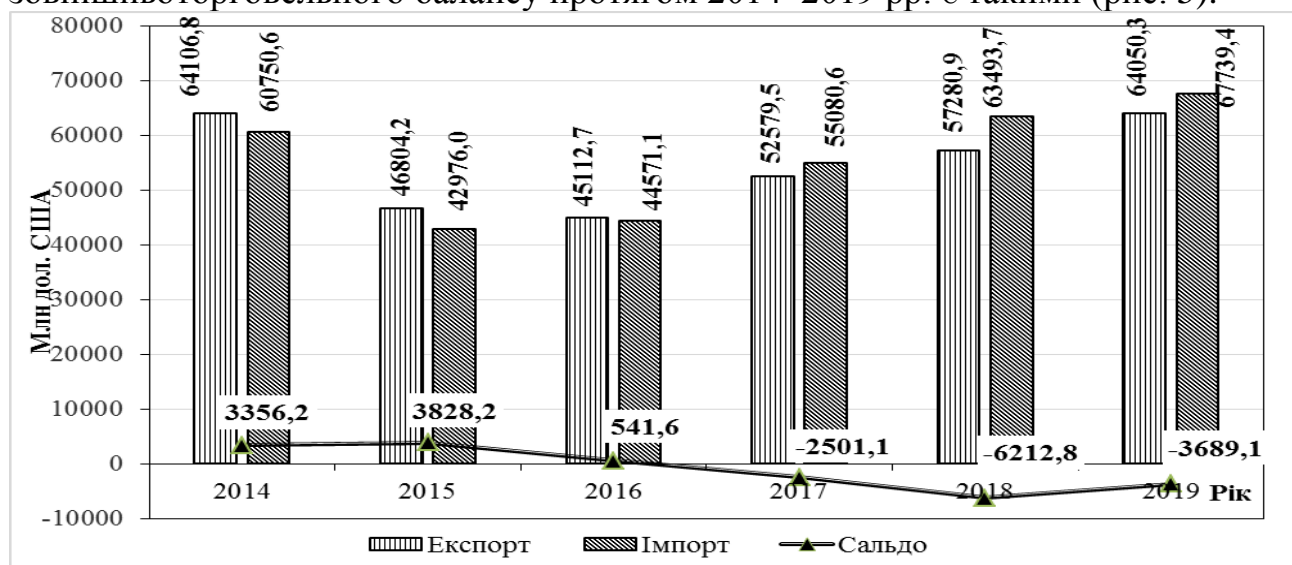

Рис. 5. Динаміка зовнішньоторговельного балансу, 2014–2019 рр., млн дол. США

Джерело: власні розрахунки автора за даними Держстату.

Упродовж досліджуваного періоду (крім уже вказаного 2015 року) обсяги експорту й імпорту товарів і послуг зростали досить високими та стабільними темпами. З урахуванням поправок на коригування у 2019 році частка товарів у загальному експорті становила 78,1%, а у загальному імпорті – 89,8%. Відповідно, частка послуг у загальному експорті становила 21,9%, а в імпорті – 10,2%. Сальдо зовнішньоторговельного балансу у 2019 році від'ємне.

З допомогою індексного аналізу визначено основні проблеми галузі та доведено, що мінімізація впливу дестимулюючих факторів може суттєво підвищити ефективність зовнішньоекономічної діяльності країни.

З метою визначення залежності результативної змінної (обсягів експорту й імпорту вибраних груп товарів України) від різних чинників у роботі здійснено кореляційно-регресійний аналіз статистичних даних. Відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – УКТЗЕД), відібрано основні товарні групи, які мають найвищу частку у загальних обсягах експорту/імпорту. Обґрунтовано, що загальна ситуація, яка склалась у зовнішній торгівлі України, зумовлена багатьма факторами – геополітичними, соціально-економічними тощо.

Результати розрахунків зведено в табл. 2. Вони свідчать, що український імпорт складається в цілому з продукції високотехнологічних галузей, виробництво яких в Україні не дуже розвинуте через відсутність сучасних технологій та оновлених стандартів виробництва, тоді як експорт формується переважно сировинними товарами (зернові, руди, чорні метали).

Таблиця 2

Результати регресійного аналізу зовнішньої торгівлі України товарами

Код за УКТЗЕД	Коротка назва	Фактори впливу	Рівняння регресії	R ²
Експорт				
10	Зернові культури	1. Урожайність, ц/га 2. Запаси на кінець року, тис. т	$Y = -3484,67 + 240,26x_1 - 0,16x_2$	81,2%
26	Руди; шлак і зола	1. Середня ціна експорту, дол. США/т 2. Обсяги добування руд, %	$Y = 2809,50 + 34,46x_1 - 24,76x_2$	94,0%
72	Чорні метали	1. Середня ціна експорту, дол. США/т 2. Обсяг капітальних інвестицій, млн грн	$Y = 196,39 + 30,61x_1 - 0,28x_2$	97,6%
Імпорт				
27	Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	1. Середня ціна імпорту, дол. США/т 2. Обсяг перевезення вантажів трубопровідним транспортом, тис. т	$Y = -15753,20 + 46,40x_1 + 0,10x_2$	97,5%
84	Реактори ядерні; котли, машини	1. Офіційний обмінний курс гривні до долара США, грн/дол. США 2. Обсяг реалізованої продукції, млн грн	$Y = 3966,61 - 179,46x_1 + 0,44x_2$	69,1%
87	Засоби наземного транспорту, крім залізничного	1. Середня ціна імпорту, дол. США/шт. 2. Офіційний обмінний курс гривні до долара США, грн/дол. США	$Y = 1994,32 + 5,01x_1 - 145,85x_2$	75,4%

Джерело: власні розрахунки автора за даними Держстату.

За результатами статистичного аналізу, здійсненого у розділі 2, зроблено важливий концептуальний висновок, що економіка України має великий експортний потенціал, водночас характеризується імпортозалежністю за певними категоріями товарів і послуг. Насамперед це стосується торгівлі товарами, показники якої демонструють, що вартісний обсяг імпорту перевищує обсяги експорту.

У розділі 3 «Визначення перспектив розвитку зовнішньої торгівлі товарами та шляхи вдосконалення торговельних механізмів обміну ресурсами» здійснено розрахунок розходжень даних щодо експорту/імпорту товарів України з основними торговими партнерами – членами ЄС за методом дзеркальної статистики та з використанням децильних коефіцієнтів, проведено сезонне коригування даних зі статистики зовнішньої торгівлі товарами та проаналізовано розвиток паливно-енергетичної галузі, зокрема імпорт природного газу як стратегічного продукту на вітчизняному ринку.

Продемонстровано, що метод дзеркальної статистики передбачає забезпечення узгодженості, зіставлення показників імпорту товарів однієї конкретної країни з відповідними показниками експорту країни-партнера.

Більшість країн використовують митні декларації як основу даних із зовнішньої торгівлі. Переважно це країни, що не входять до митних чи політичних союзів. Щоб дізнатися про об'єми торгівлі в таких країнах, потрібно вивчити їх митні та податкові декларації. Саме тому дуже важливо, щоб статистичні органи країни мали тісний зв'язок з її митними органами для отримання напряму повних і достовірних даних з експорту/імпорту товарів.

За результатами проведених розрахунків можна зробити висновок, що з країн ЄС у 2019 році Україна отримувала товарів на 13,0% менше, ніж становить офіційний експорт ЄС. При цьому офіційно зареєстрований експорт України відрізняється від отриманого ЄС на 10,7%.

Так, Польща експортує до України на 28,9% більше, ніж офіційно імпортує Україна за відповідний період. Загальний експорт України відрізняється від імпорту Польщі на 6,4%. Розходження у зовнішній торгівлі товарами між Україною та Словаччиною також є значними. Загальні розходження між експортом Словаччини та імпортом України складають 10,3%. Водночас український експорт до Словаччини на 11,2% більше, ніж імпорт українських товарів до цієї країни.

Щодо даних про взаємну торгівлю між Україною та Угорщиною, то остання надсилає до України на 58,4% більше товарів, ніж ми отримуємо. Український же експорт товарів до Угорщини на 17,4% менший, ніж це зафіксовано статистичними органами Угорщини.

За результатами використання методу дзеркальної статистики зроблено важливий концептуальний висновок щодо значних розходжень між країнами за обсягами експорту/імпорту товарів. Не останньою причиною цих розходжень можна назвати корупцію. З метою зменшення її рівня у сфері зовнішньоторговельної діяльності запропоновано всю роботу митних служб перевести в автоматизований режим та здійснювати всі операції в електронному вигляді.

Обґрунтовано, що у зв'язку зі зміною Україною торговельних пріоритетів в останні роки доцільно провести дослідження динамічних змін у розходженнях між офіційними даними з торгівлі України та її основних країн-партнерів за допомогою децильних коефіцієнтів. Для цього було обрано п'ять найбільших країн-партнерів України, з якими відбувається взаємообмін товарами на зовнішньому ринку. Аналіз розходжень проведено за десять років (2010–2019 рр.), цей період охоплює докризовий час та нинішній період зміни пріоритетів.

Водночас розраховано децильний коефіцієнт диференціації розходжень у зовнішній торгівлі β за кожним партнером за десятирічний період. Джерелом даних для розрахунків стали динамічні ряди показників експорту/імпорту України та відповідні статистичні дані аналізованих країн-партнерів із бази даних Comtrade.

Результати розрахунків представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка розходжень та децильні коефіцієнти диференціації розходжень у зовнішній торгівлі товарами у 2014–2019 рр.

(%)

	Експорт країни-партнера – імпорт України					Експорт України – імпорт країни-партнера				
	РФ	Китай	Німеччина	Польща	Італія	РФ	Польща	Італія	Туреччина	Німеччина
2010	-1678,3	-0,7	15,4	-10,6	-45,2	-8,3	-154,3	78,8	-21,5	36,2
2011	28,9	1,8	-54,3	33,3	19,4	-68,5	-112,1	73,3	31,5	35,3
2012	14,3	-165,6	3,9	13,6	-87,6	80,6	661,1	-43,7	-33,6	-75,2
2013	-37,7	-169,9	-21,6	-2,9	924,0	207,4	1093,1	9,8	8,0	141,8
2014	-82,8	-175,6	-174,6	-31,4	-79,6	-8,8	9,2	-12,4	-10,7	11,6
2015	-75,7	-16,2	14,6	-14,0	-71,2	-11,0	-22,0	-28,1	-0,7	-7,6
2016	-556,6	84,4	-74,5	16,5	-686,2	-38,3	-32,6	-20,9	-26,3	3,3
2017	-23,5	29,2	104,0	16,6	-58,3	156,4	76,2	23,9	-40,2	38,4
2018	24,2	4,1	-76,0	22,5	-66,6	40,4	-32,2	43,8	-1,6	18,3
2019	-125,6	-809,6	-46,2	2,2	-61,6	-11,5	-6,6	2,2	-63,7	-77,0
β	0,04	4,79	0,16	1,48	0,14	2,79	7,03	0,97	0,13	0,33

Джерело: власні розрахунки автора за даними Держстату та Comtrade

За результатами розрахунку децильних коефіцієнтів доведено, що розходження в частині експорту України – імпорту країни-партнера найбільше скорочувалися у зовнішній торгівлі з Російською Федерацією – у середньому в 2,79 раза за десятиріччя, натомість найбільше розходження зростали у торгівлі з Польщею – у 7,03 раза в середньому за десятиріччя.

Значення децильних коефіцієнтів свідчать, що в українському імпорті товарів із країн-партнерів за десятиріччя скорочувалися розходження між обсягами імпорту України та експорту Китаю – у середньому в 4,79 раз за десятиріччя, в то же час збільшення обсягів розходжень спостерігаються між обсягами імпорту України та експорту Польщі – 1,48 разів за десятиріччя.

За результатами аналізу зроблено висновок, що зазначені розходження в основному є природними і можуть бути зменшені на рівні домовленостей між країнами, проте не можна виключати також і певний внесок корупційної складової у загальний розмір розходжень.

Доведено, що статистичне коригування даних зі статистики зовнішньої торгівлі товарами для української статистики є явищем досить новим і мало вивченим на практиці, тому проведення й аналіз впливу сезонної складової на обсяги зовнішньої торгівлі є надзвичайно актуальним питанням (табл. 4).

**Щомісячні сезонно скориговані обсяги експорту/імпорту товарів,
2019 р.**

Період	Експорт, млн дол. США		Імпорт, млн дол. США		Переважання експорту над імпортом, %	
	скориговані	фактичні	скориговані	фактичні	скориговані	фактичні
Січень 2019	4215,8	4060,0	4845,2	4077,1	87,0	99,6
Лютий 2019	4180,3	3888,6	5028,6	4722,7	83,1	82,3
Березень 2019	4145,0	4321,3	4925,1	4973,9	84,2	86,9
Квітень 2019	4192,4	4089,5	5055,6	4709,4	82,9	86,8
Травень 2019	4210,8	4534,7	5321,1	5079,9	79,1	89,3
Червень 2019	4123,6	3573,3	5203,5	4671,5	79,2	76,5
Липень 2019	4231,5	4276,4	5305,0	5477,3	79,8	78,1
Серпень 2019	4151,8	4282,3	5054,4	5229,5	82,1	81,9
Вересень 2019	4153,6	4062,2	5128,4	5351,0	81,0	75,9
Жовтень 2019	4148,6	4549,1	5182,6	5841,4	80,0	77,9
Листопад 2019	4050,5	4320,0	4945,2	5240,2	81,9	82,4
Грудень 2019	4008,3	4097,2	5010,6	5426,3	80,0	75,5

Джерело: власні розрахунки автора за даними Держстату.

Для розрахунку сезонних коливань в автоматизованому режимі в роботі використано програмне забезпечення Demetra+, розроблене Національним банком Бельгії у співпраці з Євростатом, та табличний процесор Microsoft Excel для побудови вихідної таблиці даних.

Доведено, що сезонне коригування значно підвищує якість інформаційного забезпечення аналізу процесів та явищ, що мають місце у зовнішньоекономічній діяльності України, дає можливість виокремити тенденції сезонності без істотної втрати інформації.

Проведене дослідження свідчить, що сезонна складова в помісячному розрізі суттєво впливає на дані зі статистики зовнішньої торгівлі товарами. Це зумовлено календарним ефектом, тобто поправкою на ефект робочих і вихідних днів, що закладається у програму на етапі побудови моделі, яка використовується для коригувань.

За результатами аналізу зроблено висновок, що впродовж досліджуваного періоду сезонно скориговані та фактичні дані не збігалися. У 2019 році це розходження даних незначне, а значення індексу сезонності в помісячному розрізі становить приблизно 1.

Можна помітити, що у помісячному розрізі як сезонно скориговані, так і фактичні обсяги експорту були меншими від обсягів імпорту. Такі результати підтверджують, що зовнішня торгівля товарами в Україні є незбалансованою.

Статистично продемонстровано, що зовнішня торгівля товарами і послугами відіграє важливу роль у формуванні ВВП країни, стимулюванні розвитку вітчизняної економіки. А отже, інструменти її розвитку посідають важливе місце у системі заходів щодо подолання кризових явищ та посткризового відновлення економіки. Місце експорту у формуванні економічної динаміки є значним, тож він має перетворитися на чинник структурної перебудови вже у коротко- та середньострокових перспективах.

Розроблено припущення щодо перспектив розвитку української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі, які визначаються успішністю та ступенем її адаптації до умов функціонування міжнародних економічних відносин, що також поступово трансформуються. Доведено, що саме в такому контексті варто розглядати розвиток зовнішньоторговельних відносин України з її нинішніми іноземними партнерами. При цьому цілком закономірно постає питання про доцільність збереження або зміни тенденцій розвитку української зовнішньої торгівлі.

Сьогодні для успішної інтеграції господарського комплексу України до європейського економічного простору необхідно, щоб вітчизняні підприємства виготовляли та випускали товари, які будуть конкурентоспроможними на ринках Європейського Союзу, тобто відповідатимуть вимогам європейського ринку за технічними параметрами, якістю, безпекою та ціною. Результати проведених розрахунків свідчать, що на шляху вирішення цих завдань перед Україною постають значні труднощі, оскільки за всі роки незалежності нашої країни не вдалося подолати структурні диспропорції економіки, сформованої в рамках колишнього СРСР, зокрема її сировинну спрямованість.

Останніми роками реалізується курс зовнішньої торгівлі України на євроінтеграцію, що пояснюється підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році.

Цілеспрямування української торгівлі до європейського ринку варто розглянути на прикладі імпорту природного газу, оскільки тут найбільш видимі зміни вектора торгівлі. Основним каменем зіткнення між постачальниками та покупцями природного газу є встановлення ціни на енергоресурси на рівні, що відповідає платоспроможності країни.

Середня ціна природного газу з розподілом за основними експортерами до України представлена на рис. 6.

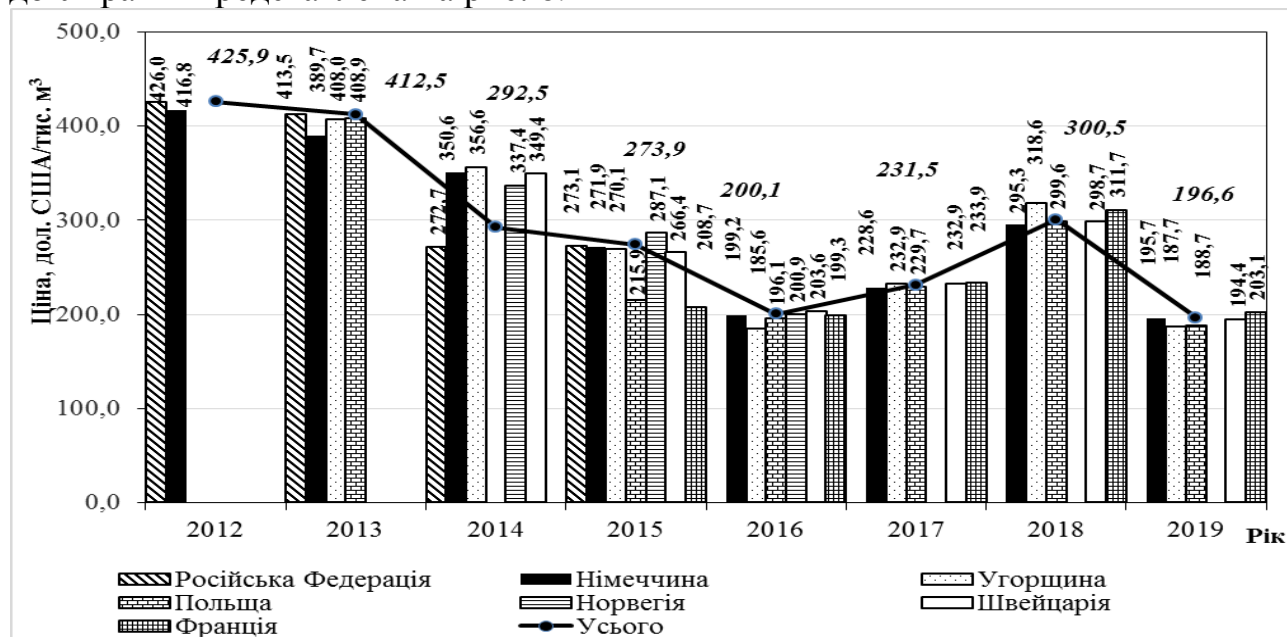

Рис.6. Динаміка середньої ціни на імпорт природного газу, 2012–2019 рр., дол. США / тис. м³

Джерело: власні розрахунки автора за даними Держстату.

Природний газ є стратегічним товаром на зовнішньому ринку, частка якого у 2019 році становила 3,8% у загальному обсязі імпорту України. Після 2016 року основними імпортерами природного газу до України є країни ЄС: Швейцарія – 44,0% від загального обсягу імпорту природного газу, Німеччина – 28,9% та Польща – 5,5% відповідно.

Покращення співпраці з країнами ЄС сприятиме виходу України на європейський ринок як повноправного учасника операцій товарообміну.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що виявляється в удосконаленні концептуальних положень та інструментарію статистичного аналізу рівня збалансованості зовнішньої торгівлі України та розробленні практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності його застосування на практиці. У роботі узагальнено та розвинуто основні теоретико-методологічні засади статистичного аналізу збалансованості зовнішньої торгівлі, а також розроблено практичні рекомендації щодо підвищення ефективності їх використання.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки.

1. На основі всебічного вивчення літературних джерел, аналізу понятійно-термінологічного апарату, опрацювання сучасних методологічних підходів, іноземного та вітчизняного досвіду вдосконалено економічну сутність понять, що формують основу статистики зовнішньої торгівлі, зокрема поглиблено формулювання терміна «зовнішня торгівля», яке, на думку автора, доцільно розглядати у поєднанні кількісних та якісних характеристик. Такий підхід дозволив сформулювати більш досконале тлумачення поняття «зовнішня торгівля», яке в певних нюансах відрізняється від визначень в існуючих літературних джерелах.

Уточнено формулювання поняття «ефективність зовнішньої торгівлі», яке в удосконаленому вигляді, на відміну від наявного розуміння, дозволяє більш ретельно обґрунтувати, що вирішення завдання підвищення рівня збалансування зовнішньої торгівлі належить до компетенції Держстату і Держмитслужби.

2. За результатами систематизації теоретичних концепцій та останніх напрацювань статистичної науки окреслено проблеми зовнішньої торгівлі, які потребують розв'язання з метою запобігання негативним процесам, що мають місце у зовнішній торгівлі. Не останнє місце у сучасних реаліях належить проблемі взаємодії між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, митними і статистичними органами України. Така взаємодія сприятиме підвищенню точності отриманої інформації та якості подальшого аналізу, оскільки на сьогодні у Держстату в частині зовнішньої торгівлі відсутній прямий контакт із підприємствами-експортерами та підприємствами-імпортерами продукції, що ускладнює уточнення розходжень чи виправлення помилок у даних митної служби.

3. На підставі аналізу, систематизування та узагальнення наявних у літературі наукових поглядів у роботі удосконалено класифікацію чинників, які впливають на зовнішньоекономічну діяльність. Так, до системи внутрішніх чинників, крім обсягів зовнішньоекономічної діяльності, витрат, складності продукції, досвіду та контролю, пропонується ввести чинник внутрішньої організації роботи митної служби. Доведено, що це безпосередньо впливає на точність і правильність дій компетентних органів при проходженні товарами митного контролю, а у разі переведення роботи митної служби в автоматизований режим сприятиме пришвидшенню процедури оформлення товарів і митного контролю.

4. Проаналізовано зміну обсягів зовнішньоторговельного балансу з використанням коефіцієнта випередження інтенсивності зміни обсягів експорту щодо обсягів імпорту, яким було доповнено існуючу систему показників. Цей показник зазвичай не застосовується у практичній роботі Держстату, водночас відіграє не останню роль в умовах імпортозалежної економіки країни.

5. З метою оновлення концептуальних положень міжнародної статистики й ураховуючи сучасні виклики і труднощі у зовнішній торгівлі, визначено фактори, які справляють безпосередній вплив на процес зовнішньоекономічної діяльності.

Завдяки регресійному аналізу за товарною структурою окремо за експортом і за імпортом виявлено таке: 1) на обсяги експорту зернових культур впливають урожайність та обсяги запасів на кінець року; 2) на обсяги експорту руд, шлаку і золи – середня ціна експорту й обсяги добування; 3) на обсяги експорту чорних металів чинять вплив середня ціна експорту й обсяг капітальних інвестицій, внесених як вітчизняними, так і іноземними інвесторами у розвиток металургійної промисловості України.

Водночас на обсяги імпорту мінеральних палив насамперед впливають середня ціна імпорту й обсяги перевезень вантажів трубопровідним транспортом; на обсяги імпорту механічних машин – офіційний обмінний курс гривні до долара США та обсяг реалізованої продукції; на обсяг імпорту засобів наземного транспорту, крім залізничного, – середня ціна імпорту одиниці продукції та офіційний обмінний курс гривні до долара США.

6. Статистичний аналіз рівня збалансованості зовнішньої торгівлі України демонструє, що протягом 2014–2019 рр. економіка країни характеризувалася незбалансованістю зовнішньої торгівлі товарами. На основі коефіцієнта концентрації (Герфіндаля – Гіршмана) визначено концентрацію торгівлі певними групами товарів на ринку. Доведено, що структура експорту та імпорту в цілому різноманітна. Ці дані важливі для прийняття рішень щодо виведення на ринок нових товарів залежно від попиту на них на зовнішньому ринку, який встановлюється шляхом проведення регулярного моніторингу і відстеження ринків основних партнерів.

7. Зіставлення даних між Україною та країнами-партнерами з використанням децильних коефіцієнтів за методом дзеркальної статистики показує, що найбільші розбіжності у даних щодо обсягів експорту/імпорту товарів між країнами пов'язані з різницею в методології, помилками під час заповнення митних декларацій, неточним встановленням країни походження і призначення товару на митниці й неврахуванням офіційною статистикою тіньового сектору економіки.

Сезонне коригування даних зі статистики зовнішньої торгівлі товарами показує, що індекс сезонності у цілому за досліджуваний період близький до 1, а у помісячному розрізі, з урахуванням календарного ефекту, спостерігаються незначні відхилення між фактичними і сезонно скоригованими значеннями експорту та імпорту товарів.

8. З метою пришвидшення проходження товарами митного контролю та уникнення помилок при заповненні митних декларацій, а також для послаблення впливу корупційної складової слід провести цифровізацію діяльності митних органів і створити єдину базу даних Держмитслужби. Це дасть змогу значно прискорити митні процедури оформлення товарів, оскільки для перевірки товару шляхом сканування штрих-коду через єдину базу митних декларацій можна було б одразу перевірити усі графи митних декларацій і зчитати інформацію про те, чи не накладені на підприємство штрафні санкції. Також це сприятиме підвищенню прозорості діяльності митних органів.

9. Удосконалена система інтеграційних заходів, реалізація яких шляхом проведення ефективної зовнішньої політики та пришвидшення процедури підписання угод про обмін товарами між країнами сприятиме активнішому виходу України як повноправного партнера на нові ринки збуту продукції, що у результаті дозволить підвищити ефективність зовнішньоекономічної діяльності країни, збільшити надходження до державного бюджету і посилити конкурентоспроможність вітчизняних товарів на міжнародних ринках.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз:

1. Шемчук М. Ю. Динаміка обсягів експорту-імпорту товарів в Україні за 2011–2015 роки. *Моделювання та інформаційні системи в економіці: зб. наук. праць* (Google Scholar). Київ: КНЕУ, 2016. Вип. 92. С. 197–206. (0,7 друк. арк.).

2. Шемчук М.Ю. Аналіз обсягів експорту-імпорту товарів за регіонами України у 2015–2017 роках. *Причорноморські економічні студії*. (Index Copernicus, Google Scholar). 2018. № 35. С. 163–166. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/32.pdf (0,2 друк. арк.).

3. Шемчук М. Ю. Статистичне вивчення сезонно скоригованих даних з експорту-імпорту товарів у 2017 році. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління* (Index Copernicus). 2018. Т. 29 (68), № 3. С. 194–198. URL: http://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_3/39.pdf (0,2 друк. арк.).

4. Шемчук М. Ю. Статистичний аналіз участі найбільших регіонів України в експорті-імпорті товарів у 2018 році. *Інтелект XXI*. (Index Copernicus, Google Scholar). 2019. № 2. С. 79–83. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2019/2019_2/16.pdf (0,3 друк. арк.).

Стаття у зарубіжному виданні:

5. Шемчук М. Ю. Статистичний аналіз товарної структури зовнішньої торгівлі України з країнами європейського союзу у 2018 році. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 2019. 2 (22). Р. 27–32. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/31032019/6377 (0,3 друк. арк.).

Стаття у науковому фаховому виданні України:

6. Шемчук М. Ю. Аналіз динаміки звітнього зовнішньоторговельного балансу України за 2015–2017 роки та за I півріччя 2018 року. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 5 (16). С. 271–274. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/16_2018/50.pdf (0,3 друк. арк.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Шемчук М. Ю. Аналіз змін у географічній структурі зовнішньої торгівлі послугами між Україною та країнами ЄС у 2016–2017 роках. *Corporate governance: strategies, technology, processes: Proceedings from II International scientific conference* (October 26, 2018). Leipzig, Germany. С. 10–13. (0,1 друк. арк.);

8. Шемчук М. Ю. Статистичне вивчення основних країн-партнерів членів ЄС у зовнішній торгівлі України товарами у 2018 році. *Modern Transformation in Economics and Management: Proceedings from III International Scientific Conference* (March 29, 2019). Klaipeda, Lithuania. Part I. Р. 11–15. (0,3 друк. арк.);

9. Шемчук М. Ю. Статистичний аналіз сезонно скоригованих обсягів експорту та імпорту товарів у 2018 році. *Розвиток бізнес-аналітики, обліку та оподаткування в умовах глобалізації, загострення енергетичних проблем: мат. VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 11–12 квітня 2019 р.). Дніпро: ДНУ ім. О. Гончара, 2019. С. 21–23. (0,2 друк. арк.).

10. Shemchuk M. Comparison of foreign trade data between Poland, Slovakia and Ukraine. *The role of statistics in the development of the modern economic systems: XXVI Ukrainian-Poland-Slovak Scientific Seminar* (Kyiv, October 8–9, 2019). Kyiv: Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, 2019. С. 34. (0,04 друк. арк.)

АНОТАЦІЯ

Пилота М. Ю. Статистичний аналіз збалансованості зовнішньої торгівлі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.10 «Статистика». – Національна академія статистики, обліку та аудиту, Київ, 2021.

Дисертаційна робота присвячена обґрунтуванню та удосконаленню інформаційно-аналітичного забезпечення здійснення розрахунків зі статистики зовнішньої торгівлі.

У роботі удосконалено понятійний апарат, зокрема уточнено поняття «зовнішня торгівля» й «ефективність зовнішньої торгівлі», та узагальнено наукові погляди щодо визначення сутності, особливостей функціонування та розвитку міжнародної торгівлі.

Запропоновано систему показників статистичного забезпечення зовнішньої торгівлі, висвітлено результати статистичного аналізу рівня збалансованості зовнішньої торгівлі України, виявлено недоліки в організаційних основах здійснення процесу торгівлі.

Обґрунтовано рекомендації щодо необхідності зміни Україною вектора міжнародної взаємодії та спрямування своїх товарів на ринок ЄС, а також зменшення частки тіньового сектору в зовнішній торгівлі, оскільки саме через це виникають значні розходження даних країн-партнерів у рамках взаємообміну інформацією.

Результати проведеного в роботі аналізу слугують базою для прийняття відповідних рішень щодо інформаційно-аналітичного забезпечення процесу зовнішньої торгівлі, реалізація яких сприятиме ефективнішому функціонуванню системи митного оформлення та проходження товарами митного контролю.

Ключові слова: міжнародна торгівля, зовнішньоекономічна діяльність, товар, послуга, експорт, імпорт, статистичні показники, сезонне коригування, динаміка, структура.

АННОТАЦІЯ

Пилота М. Ю. Статистический анализ сбалансированности внешней торговли Украины. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 «Статистика». – Национальная академия статистики, учета и аудита, Киев, 2021.

Диссертационная работа посвящена обоснованию и совершенствованию информационно-аналитического обеспечения расчетов по статистике внешней торговли.

В работе приведены рекомендации по реализации мер государственной политики в сфере внешней торговли, практическое применение которых способствует повышению эффективности внешнеэкономической политики, в частности, приведет к сбалансированию объемов экспорта/импорта товаров и услуг.

В процессе исследований литературных и научных источников, изучения работ отечественных и зарубежных ученых усовершенствован понятийный аппарат, в частности уточнено понятие «внешняя торговля» и «эффективность внешней торговли», обобщены научные взгляды относительно определения

сущности, особенностей функционирования и развития международной торговли, и проанализирована нормативно-правовая база регулирования процесса торговли на международном рынке. Исходя из этого, при трактовке понятия «внешняя торговля» предложено исключить из сферы ее охвата товары, которые не учитываются статистикой внешней торговли. В то же время понятие «эффективность внешней торговли» предлагается рассматривать в контексте полномочий органов государственного управления, к компетенции которых относится принятие решений в данной сфере.

Предложена система показателей статистического обеспечения внешней торговли, дополненная показателем «коэффициент опережения интенсивности изменений объёмов экспорта над объёмами импорта», что позволит проследить динамические изменения во внешней торговле и провести глубокий анализ, направленный на определение причин таких изменений.

В работе также исследовано влияние основных факторов на изменение объёмов внешней торговли с помощью применения инструментов корреляционно-регрессионного анализа. Определено, что Украина экспортирует в основном сырьё: зерновые культуры, руды и черные металлы, в то время как импортирует преимущественно готовую продукцию: механические и электрические машины, средства наземного транспорта, кроме железнодорожного.

Определены основные проблемы внешней торговли Украины. Это проблема доминирования сырьевого экспорта, длительные процедуры заключения договоров о взаимном товарообмене между странами-партнерами, зависимость Украины от импорта натурального газа, а также коррупция и высокий уровень теневого сектора в экономике страны. К важным проблемам отнесено также усовершенствование взаимодействия статистических и таможенных органов, а также субъектов внешнеэкономической деятельности. Для решения этой проблемы предложено создание единого портала статистической информации и реестров, которые органы власти смогут напрямую, без дополнительных запросов использовать для проведения оценки или анализа определенных явлений и процессов в этой сфере. Такая возможность поможет существенно сократить время на обработку информации и принятие соответствующих решений, как это уже длительное время практикуется в Европейском Союзе.

Представленные результаты анализа расхождений объёмов внешней торговли товарами со странами-партнерами с использованием метода «зеркальной статистики» показывают существенные расхождения этих данных. На основании исследования методологии учета и таможенных процедур стран-партнеров определены основные причины таких расхождений, среди которых: неправильное определение страны происхождения / страны назначения в таможенных декларациях; разница в методологических положениях учета товаров; некорректный учет теневого сектора экономики; коррупция. Разработаны возможные пути избежания таких расхождений, которые будут содействовать улучшению как торговли между странами в целом, так и статистического анализа такого взаимодействия.

Результаты проведенного в работе анализа демонстрируют несбалансированность внешней торговли Украины, что является негативным фактором для экономики страны в целом. Превышение объемов импорта над объемами экспорта увеличивает открытость экономики страны и свидетельствует о невозможности удовлетворения нужд населения с помощью внутреннего производства, а также о необходимости дополнительных расходов бюджета на закупку таких товаров.

Рекомендации, сформулированные на основании проведенного анализа, служат базой для принятия соответствующих решений по информационно-аналитическому обеспечению процесса внешней торговли, реализация которых повысит эффективность функционирования системы таможенного оформления и прохождения товарами таможенного контроля.

Ключевые слова: международная торговля, внешнеэкономическая деятельность, товар, услуга, экспорт, импорт, статистические показатели, сезонные корректировки, динамика, структура.

ANNOTATION

Pyliuta M. Yu. Statistical analysis of the balance of foreign trade of Ukraine. – The qualification research work on the right of the manuscript.

Dissertation for the candidate of economic sciences in specialty 08.00.10 – Statistics. – National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to substantiation and improvement of information-analytical support of calculations on foreign trade statistics.

The conceptual apparatus is improved, in particular, the concepts of “foreign trade” and “foreign trade efficiency” are specified, and scientific views on the essence, features of functioning and development of international trade are generalized.

The system of indicators of statistical support of foreign trade is offered, the results of the statistical analysis of the level of balance of foreign trade of Ukraine are covered, shortcomings in methodological bases of realization of process of trade are revealed.

Substantiated recommendations on the need for Ukraine to change the vector of international cooperation and direct its goods to the EU market, as well as the need to reduce the share of the shadow sector in foreign trade, as this is why there are significant differences in these partner countries.

The results of the analysis conducted in the work serve as a basis for making appropriate decisions on information and analytical support of the foreign trade process, the implementation of which ensures a more efficient functioning of the customs clearance system and the passage of goods through customs control.

Key words: international trade, foreign economic activity, goods, service, export, import, statistical indicators, seasonal adjustment, dynamics, structure.